

سازوکارهای پیشگیری از شکنجه و مجازاتها یا رفتارهای ظالمانه، غیر انسانی و تحقیر کننده

در پرتو پروتکل ۱۸ دسامبر ۲۰۰۲ م.

- دکتر ابراهیم بیگزاده^۱
- دانشیار دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی

چکیده

هیجده سال پس از انعقاد کنوانسیون منع شکنجه، جامعه بین‌المللی تصمیم گرفت که پروتکلی را تصویب و به کنوانسیون مزبور منضم نماید که هدفش پیشگیری از ارتکاب جرم شکنجه است. البته پیشگیری پدیده جدیدی نیست، اما رویکرد به آن جدید می‌نماید. اگر در گذشته، پیشگیری بر شناخت شخصیت مجرم مبتنی بود، امروز بر مبنای قربانی و بزه‌دیده استوار است. در این رویکرد، کنترل و ابتکار جای مجازات را گرفته است. پروتکل مصوب ۲۰۰۲ م. نیز با این رویکرد در صدد پیشگیری از ارتکاب جرم شکنجه می‌باشد. پروتکل مزبور برای دستیابی به این مهم به پیش‌بینی دو دسته سازوکار مبادرت کرده است که دسته نخست از سوی خود پروتکل در قالب «زیر کمیته پیشگیری از شکنجه» ایجاد می‌شود، در حالی که سازوکارهای دسته دوم در قالب نهاد یا نهادهای ملی باید از سوی دولتهای عضو پروتکل ایجاد گردد.

انعقاد این پروتکل، به ویژه ایجاد زیر کمیته پیشگیری از شکنجه، اعمال غیرانسانی و تحقیر کننده، نشان می‌دهد که صرف وجود کمیته منع شکنجه که بر اساس معاهده ۱۹۸۴ نیویورک به وجود آمده است، برای جلوگیری از ارتکاب جرم شکنجه کافی نیست و جامعه بین‌المللی نیز تمایل دارد که از وقوع این جرم تا جایی که امکان دارد، جلوگیری کند. از آنجا که ارتکاب این جرم، حسب مورد می‌تواند جنایت جنگی یا جنایت علیه بشریت لحاظ گردد، باید گفت که ممنوعیت آن در زمره قواعد آمره حقوق بین‌الملل قرار دارد و ارتکاب آن به هر علتی، مسئولیت بین‌المللی کیفری مرتکب یا مرتکبان آن را در پی دارد. این مسئولیت نیز فارغ از مقام و موقعیت مرتکب یا مرتکبان بر آنان تحمیل می‌گردد؛ به عبارت دیگر، مقام و منزلت سیاسی، اجتماعی و... سبب تبری از مسئولیت مباشر یا مباشران جنایت شکنجه نمی‌شود. کلید واژگان: شکنجه، کمیته پیشگیری از شکنجه، زیر کمیته منع از شکنجه، پیشگیری، سازوکار، صلاحیت، جرم.

طرح مسئله

از آنجا که شکنجه و سایر مجازاتها و رفتارهای ظالمانه، غیرانسانی و تحقیر کننده، نقض فاحش و شدید حقوق بشر و حقوق بشردوستانه به شمار می‌رود، لزوم پیشگیری از ارتکاب آن از سوی جامعه بین‌المللی به شدت احساس می‌شد. به همین دلیل، هیجده سال پس از انعقاد کنوانسیون منع شکنجه (۱۹۸۴ م.) پروتکلی با عنوان «پروتکل اختیاری منضم به کنوانسیون منع شکنجه و سایر مجازاتها یا رفتارهای ظالمانه، غیرانسانی و تحقیر کننده» منعقد گردید و یک نظام پیشگیری را ایجاد کرد. از آنجا که پیشگیری از ارتکاب جرم شکنجه و سایر مجازاتها و رفتارهای ظالمانه، غیرانسانی و تحقیر کننده موضوع اصلی پروتکل مورد مطالعه است، یادآوری چند نکته به عنوان پیش درآمدی بر مطالعه این سند در زمینه پیشگیری لازم می‌نماید. بی‌شک پیشگیری پدیده جدیدی در قلمرو کیفری نیست، آنچه جدید می‌نماید رهیافت فعلی نسبت به آن است. در گذشته، پیشگیری مبتنی بر مجرم بود؛ بدین ترتیب که با شناخت «شخصیت مجرم» عوامل و شرایط مؤثر در شکل‌گیری آن، تلاش بر این بود که با تغییر یا بهبود آن عوامل و شرایط از وقوع جرم پیشگیری شود، اما از چند دهه پیش، محور اصلی پیشگیری نه مجرم، بلکه مجنی علیه یا بزه‌دیده بالفعل یا بالقوه قرار گرفت؛ به

دیگر سخن، سیاست جنایی در بُعد پیشگیری از جرم، از پیشگیری کیفری (اعمال شدید قانون و مجازات در مورد مرتکبان جرم) و پیشگیری اصلاحی یا اجتماعی (پیشگیری از راه شناخت علل ارتکاب جرم و اصلاح مجرم) به سوی پیشگیری وضعی تحوّل یافته است. در این رهیافت، کنترل و ابتکار جای مجازات و انفعال را می‌گیرد و با پیش گرفتن تدابیر مناسب تلاش می‌شود تا از پیدایش بزه‌دیدگی پیشگیری گردد. در این رویکرد، جرایم قابل پیش‌بینی است و می‌توان با کاهش فرصتهای مناسب برای ارتکاب آنها از وقوعشان پیشگیری کرد (ر.ک: نجفی ابرنآبادی، ۱۳۸۳: ۵۵۹-۵۹۸؛ صفاری، ۱۳۸۰: ۲۶۷ به بعد).

برای مثال، با تغییر بافت شهرها و بازنگری در شهرسازی و ایجاد محیطهای قابل کنترل شهری می‌توان از ارتکاب بسیاری از جرایم جلوگیری کرد. البته این رویکرد نیز جای انتقاد دارد؛ زیرا بیشتر به محدود شدن بزه‌دیدگان بالفعل و بالقوه منجر می‌شود و در مواردی ممکن است نوعی تعرض به حریم خصوصی هم لحاظ گردد؛ بنابراین، به نظر نمی‌رسد بتوان فقط از یک رویکرد واحد برای پیشگیری از جرم استفاده کرد، بلکه ترکیبی از کلیه روشها و رویکردها بر حسب جرم و وضعیت، می‌تواند مؤثرتر باشد.

امروزه، پیشگیری از جرایم، به ویژه پیشگیری وضعی، از اهمیت فراوانی برخوردار شده است؛ به همین دلیل، جامعه جهانی تلاش خود را در قلمرو مبارزه با جرم شکنجه و سایر مجازاتها یا رفتارهای ظالمانه، غیرانسانی و تحقیرکننده، در درجه اول به پیشگیری از آن معطوف کرده است. حاصل این تلاش، انعقاد پروتکل ۱۸ دسامبر ۲۰۰۲ منضم به قطعنامه ۵۷/۱۹۹ مجمع عمومی سازمان ملل متحد است.^۱ در این جستار، ابتدا مفاهیم بنیادین مندرج در پروتکل مزبور و سپس سازوکار بین‌المللی و سرانجام، سازوکارهای ملی ایجاد شده توسط آن سند برای پیشگیری از ارتکاب جرم شکنجه و سایر مجازاتها یا رفتارهای ظالمانه، غیرانسانی و تحقیرکننده مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

۱. این قطعنامه با ۱۲۷ رأی موافق، ۴ رأی مخالف و ۴۲ رأی ممتنع به تصویب رسیده است.

فصل اول: مفاهیم بنیادین

در این فصل، هدف، مبانی، سازوکارهای ایجادشده از سوی پروتکل ۱۸ دسامبر ۲۰۰۲ م. و تعهدات کلی دولتها مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱. هدف

هدف از انعقاد پروتکل ۱۸ دسامبر ۲۰۰۲ م.، توسعه حمایت از افراد بازداشت شده در برابر شکنجه و سایر مجازاتها و رفتارهای ظالمانه غیرانسانی و تحقیرکننده از راه پیشگیری است. پروتکل برای تحقق این گونه سیاست جنایی در بُعد پیشگیری از ارتکاب جرم شکنجه، یک نظام بازدید مستمر از اماکن محل نگهداری افراد محروم از آزادی را سرلوحه کار خود قرار داده است. طبیعی است که برای نیل به این هدف، به سازوکارهایی نیاز هست که پروتکل مزبور آنها را در دو دسته نهاد مستقل بین‌المللی و ملی پیش‌بینی کرده است. پیش‌بینی چنین ارگانی، نشان از عزم جامعه بین‌المللی برای تقویت حمایت از افراد محروم از آزادی و بیانگر مسئولیت فردی و جمعی کلیه دولتها می‌باشد (ر.ک: ۱۱۱۰: ۲۰۰۴، Eric).

۲. مبانی

مبنای این پروتکل را که مبدع سازوکارهای پیشگیری از ارتکاب جرم شکنجه است، می‌توان در دو دسته اسناد بین‌المللی یافت:

الف) حقوق بین‌الملل موضوعه

مبنای سازوکارهای پیشگیری از وقوع جرم شکنجه را می‌توان در برخی مواد کنوانسیون منع شکنجه و سایر مجازاتها یا رفتارهای ظالمانه، غیرانسانی و تحقیرکننده مورخ ۱۰ دسامبر ۱۹۸۴ یافت.^۱ طبق این مواد، دولتهای عضو مکلف‌اند کلیه تدابیر مؤثر تقنینی، اداری و قضایی و سایر تدابیر مؤثر را برای پیشگیری از شکنجه و سایر اعمال ظالمانه، غیرانسانی یا رفتارها و مجازاتهای ترذیلی در قلمرو

۱. کنوانسیون ۱۹۸۴ منع شکنجه منضم به قطعنامه ۳۹/۴۶ مجمع عمومی می‌باشد. این قطعنامه بدون رأی تصویب شده است.

تحت صلاحیت خود در پیش گیرند. در ضمن دولتها مکلف اند به منظور ممنوعیت شکنجه، به نیروهای مجری قانون، اعم از نظامی، غیر نظامی، پزشکی، دولتی و کلیه دست‌اندرکاران بازداشت و بازجویی آموزشهای لازم را دهند. آنها همچنین موظف‌اند کلیه دستورالعملها و شیوه‌های رفتار با افراد بازداشت شده در قلمرو صلاحیت خود را مورد بازبینی مستمر و منظم قرار دهند و در صورت ارتکاب جرم شکنجه به تحقیقات فوری و بی‌طرفانه اقدام کنند. سرانجام، دولتها مکلف‌اند امکان فراهم کردن شکایت از طرف بزه‌دیده و رسیدگی فوری و بی‌طرفانه نسبت به آنها را تضمین کنند (ر.ک: ۱۱۰۲-۱۱۰۱، ۱۰۹۲، ۲۰۰۴: Eric).

مقررات فوق نشان می‌دهد که شکنجه فقط به معنای وارد کردن هرگونه درد و رنج شدید بدنی و روحی مدّ نظر نیست، بلکه کلیه اعمال اخف از شکنجه مانند اعمال ظالمانه، مجازاتهای غیرانسانی و تحقیرکننده را نیز دربرمی‌گیرد.

ب) سند نهایی کنفرانس جهانی ۱۹۹۳ م. حقوق بشر

بعد از برگزاری نخستین کنفرانس جهانی حقوق بشر در تهران در سال ۱۹۶۸ م، دومین کنفرانس جهانی حقوق بشر را در سال ۱۹۹۳ م. در وین از سوی جامعه بین‌المللی برگزار شد. سند نهایی این کنفرانس اعلام می‌دارد که تلاشهای مربوط به رفع شکنجه باید پیش از هر چیز، بر پیشگیری متمرکز باشد؛ از این رو، این سند خواهان انعقاد پروتکلی اختیاری منظم به کنوانسیون ۱۹۸۴ م. می‌باشد که یک نظام پیشگیری از طریق بازدیدهای مستمر از بازداشتگاهها را برقرار می‌نماید. از آنجا که سند کنفرانس ۱۹۹۳ م. وین مورد قبول دولتها قرار گرفته است، به نظر می‌رسد بتوان آن را بیانگر اعتقاد جامعه جهانی به لزوم ایجاد سازوکارهایی برای پیشگیری از ارتکاب جرم شکنجه و سایر مجازاتها و رفتارهای ظالمانه، غیرانسانی و تحقیرکننده دانست؛ به عبارت دیگر، این سند جلوه «Opinio Juris» جهانی در این قلمرو می‌باشد.

۳. سازوکارهای پیشگیری از شکنجه و سایر مجازاتها یا رفتارهای ظالمانه، غیرانسانی و تحقیرکننده

مواد ۲ و ۳ پروتکل ۱۸ دسامبر ۲۰۰۲ م.، دو نوع سازوکار را برای پیشگیری از

شکنجه پیش‌بینی کرده است: زیر کمیته پیشگیری^۱ و رکن یا ارکان ملی پیشگیری از جرم شکنجه.

ماده ۲ پروتکل برای انجام اشتغالات پیش‌بینی شده به ایجاد یک زیر کمیته پیشگیری از شکنجه مبادرت کرده است. این نهاد در چارچوب منشور ملل متحد و همچنین سایر هنجارهای ملل متحد درباره رفتار با اشخاص محروم از آزادی عمل می‌کند. نکته تأمل برانگیز آن است که زیر کمیته مزبور باید با الهام از اهداف ملل متحد عمل کند که از آن جمله حصول همکاری به منظور پیشبرد و احترام به حقوق بشر و آزادیهای اساسی برای همگان بدون تمایز از حیث نژاد، جنسیت، زبان یا مذهب می‌باشد؛ به عبارت دیگر، اعمال شکنجه درباره هیچ کس و به هیچ دلیلی مجاز نیست؛ بنابراین، هیچ فردی به لحاظ نژاد، زبان، مذهب، عقیده سیاسی و... نمی‌تواند در هیچ شرایطی، حتی وجود شرایط استثنایی مانند جنگ و ناآرامیهای سیاسی و حالات فوق‌العاده، مورد شکنجه قرار گیرد و دستور هیچ مقامی هم توسل به شکنجه را توجیه نمی‌کند و رافع مسئولیت مباشر نیست. به عبارت دیگر، ممنوعیت مطلق در قلمرو شکنجه وجود دارد.

طبق ماده ۳ پروتکل ۱۸ دسامبر ۲۰۰۲ م. نیز دولت‌های عضو مکلف‌اند در سطح ملی، یک یا چند رکن نظارتی را برای پیشگیری از شکنجه ایجاد، انتخاب یا مدیریت کنند. از آنجا که این نهادها با تفصیل بیشتری مورد مطالعه قرار خواهند گرفت، در اینجا به همین مقدار بسنده می‌شود.

۴. تعهدات کلی دولتها

دولتهای عضو پروتکل باید به زیر کمیته پیشگیری و ارکان ملی اجازه دهند که از کلیه اماکن واقع در تحت صلاحیت یا کنترلشان که امکان وجود افراد بازداشت شده در آنها وجود دارد، بازدید به عمل آورند. این بازدیدها باید برای تقویت حمایت از افراد بازداشت شده در مقابل شکنجه انجام شود.^۲ البته باید توجه داشت

۱. Le Sous – Comité de la Prévention.

۲. این بازدیدها باید به دستور یا اجازه صریح یا ضمنی یک مقام عمومی تحقق یافته باشد.

که منظور از محرومیت از آزادی، هر شکل از بازداشت، حبس یا استقرار یک شخص در یک مکان عمومی یا خصوصی تحت نظر به دستور مقام قضایی، اداری یا هر مقام عمومی دیگر می‌باشد و امکان خروج از آن با ارادهٔ شخص بازداشت شده ممکن نباشد.

نکته‌ای که باید مورد توجه قرار گیرد، این است که لازمهٔ احراز محرومیت از آزادی، وجود حکم قضایی نیست، بلکه از همان ابتدا که فردی به دستور یک مقام عمومی بازداشت می‌شود، باید بتواند از این سازوکار حمایتی، یعنی نظارت بر وضعیّت بازداشت خود و پیشگیری از اعمال شکنجه یا مجازات‌ها و رفتارهای ظالمانه، غیرانسانی و تحقیرکننده، برخوردار گردد.

فصل دوم: سازوکارهای به کار گرفته شده در نهاد پیشگیری از شکنجه و سایر مجازات‌ها و رفتارهای ظالمانه، غیرانسانی و تحقیرکننده

همان‌طور که پیش از این گفته شد، پروتکل ۱۸ دسامبر ۲۰۰۲ دو دستهٔ سازوکار بین‌المللی و ملی پیش‌بینی کرده است که در این قسمت به تفصیل بیشتری مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱. زیر کمیتهٔ پیشگیری از شکنجه و سایر مجازات‌ها و رفتارهای ظالمانه، غیرانسانی و تحقیرکننده
در این قسمت ابتدا ماهیّت این رکن، سپس ساختار و سرانجام، صلاحیتهای آن را بررسی می‌کنیم.

الف) ماهیّت زیر کمیتهٔ پیشگیری از شکنجه

زیر کمیتهٔ پیشگیری از شکنجه در واقع، رکن فرعی «کمیتهٔ ضد شکنجه» می‌باشد. «کمیتهٔ ضد شکنجه» توسط مادهٔ ۱۷ کنوانسیون ۱۹۸۴ م. ایجاد شده است. این کمیته، متشکل از ده عضو مستقل و دارای مکارم عالی اخلاقی می‌باشد. این نهاد،

مسئول بررسی گزارش دولتها در راستای اجرای تعهدات خود بر اساس کنوانسیون ۱۹۸۴ و ارائه نظر خود بر دولتهای ذیربط و افراد گزارش دهنده می باشد (درباره صلاحیت و اشتغالات کمیته ضد شکنجه، ر.ک: موسوی، ۱۳۸۲؛ ۱۷۷-۱۷۹؛ ۱۱۰۲: ۲۰۰۴: Eric). البته دولتهای مزبور می توانند دید گاههای خود را در پاسخ به کمیته اعلام نمایند.

نهادهای بین المللی می توانند برای نیل به اهداف خود، ارکان فرعی ایجاد کنند. این امر، گاهی صریحاً و زمانی با توسل به «تئوری اختیارات ضمنی» امکان پذیر است. زیر کمیته پیشگیری از شکنجه ماهیتاً یک رکن فرعی و وابسته به «کمیته ضد شکنجه» می باشد. البته باید توجه داشت که طبق نظرهای مشورتی دیوان بین المللی دادگستری، در اختلافات بین کمیسیون حقوق بشر و کشورهای رومانی و مالزی درباره وضعیت گزارشگران این رکن، باید گفت که ارکان فرعی نیز دارای شخصیت حقوقی بین المللی هستند و اعضای آن از مزایا و مصونیت‌های بین المللی ضروری برای انجام اشتغالاتشان برخوردارند.^۱

این نکته به صراحت در ماده ۳۵ پروتکل مورد مطالعه نیز پیش بینی شده است. طبق این مقرر، اعضای کمیته فرعی پیشگیری و سازوکارهای پیشگیرانه ملی دارای مصونیت و مزایای ضروری برای انجام مستقل اشتغالات خود هستند. همچنین این اعضا دارای مصونیت و مزایای مندرج در بخش ۲۲ معاهده مصونیت و مزایای ملل متحد مورخ ۱۳ فوریه ۱۹۴۶ می باشند. البته باید توجه داشت که اعضای کمیته در

۱. این نظریات مشورتی توسط شورای اقتصادی و اجتماعی ملل متحد (اکوسوک) درخواست شده است. نخستین نظر در ۱۵ دسامبر ۱۹۸۹ م. در اختلاف بین دولت رومانی و کمیسیون حقوق بشر در قضیه «دومیترو مازیلوو» (Dumitor Mazilu)، گزارشگر کمیسیون، و دومین نظر در ۲۹ آوریل ۱۹۹۹ م. در اختلاف بین کمیسیون حقوق بشر و دولت مالزی در قضیه «داتو پارام کوماراسوامی» (Dato Param Kumaraswamy)، گزارشگر کمیسیون، صادر شده است. در هر دو نظر مشورتی، دیوان اعلام کرده است که گزارشگران کمیسیون حقوق بشر (رکن فرعی شورای اقتصادی و اجتماعی) از مصونیت مندرج در بخش ۲۲ ماده ۶ کنوانسیون مربوط به مزایا و مصونیت‌های ملل متحد و مصونیت قضایی برخوردار هستند. برخورداری از این مصونیتها هم در واقع، زمانی ممکن می شود که ارکان متبوع این افراد دارای شخصیت حقوقی بین المللی باشند؛ به عبارت دیگر، کمیسیون حقوق بشر که رکن فرعی شورای اقتصادی و اجتماعی ملل متحد است، دارای شخصیت حقوقی بین المللی است. شایان یادآوری است که این کمیسیون، طبق تصمیم شصتین اجلاس مجمع عمومی از اول ژوئن ۲۰۰۶ منحل شد و جای خود را به «شورای حقوق بشر» داد.

برخورداری از این امتیازات باید قوانین و مقررات دولت محل بازدید را رعایت کنند و از هرگونه اقدام مغایر با بی‌طرفی و بین‌المللی بودن وظایف و اشتغالاتشان اجتناب ورزند.

ب) اصول حاکم بر عملکرد زیر کمیتهٔ پیشگیری از شکنجه

زیر کمیتهٔ پیشگیری از شکنجه بر مبنای پنج اصل مهم، فعالیت‌های خود را انجام می‌دهد. این اصول به دو دستهٔ هویتی و عملی تفکیک پذیر است:

۱. اصول هویتی

یک. اصل محرمانه بودن^۱

طبق این اصل، کلیهٔ اطلاعات به دست آمده محرمانه است و بدون رضایت شخص مربوط منتشر نمی‌شود.

دو. اصل عدم جانبداری^۲

بر اساس این اصل، زیر کمیته در انجام فعالیت‌های خود به بزه‌دیدگان از لحاظ نژاد، مذهب، ملیت، شرایط اجتماعی، عقاید سیاسی و... هیچ‌گونه توجهی نمی‌کند. این اصل، در واقع، تجلی برابری انسانها در شرایط ناهنجار درد و رنج ناشی از شکنجه و سایر مجازات‌ها و رفتارهای ظالمانه، غیرانسانی و تحقیر کننده است.

۲. اصول عملی

یک. گزینشی نبودن^۳

دو. جهان‌شمول بودن^۴

سه. واقع‌گرا بودن^۵

طبق این اصول، کمیته در انجام فعالیت‌های خود، ضمن عدم گزینش دولت خاصی،

۱. confidentialité.

۲. impartialité.

۳. non-sélectivité.

۴. universalité.

۵. objectivité.

تلاش می‌کند تا اصل برابری در تکالیف در قبال منع شکنجه را برای کلیه دولتها رعایت کند و بالاخره، به مواردی رسیدگی کند که جنبه واقعی دارد. این اصول معمولاً در کلیه نهادهای حقوق بشری، اعم از دولتی و غیر دولتی، رعایت می‌شوند. با رعایت این اصول، این نهادها می‌توانند به وظایف خود عمل کنند و حداقل کمتر حساسیت دولتها را نسبت به فعالیتهای خود برانگیزانند.

ج) ساختار و آیین کار زیر کمیته پیشگیری از شکنجه

زیر کمیته پیشگیری از شکنجه، مرکب از ده عضو است. این تعداد، در صورت وجود پنجاه سند تصویب یا الحاق به پروتکل، به ۲۵ عضو افزایش می‌یابد.

معیارهای مورد توجه در انتخاب اعضای این نهاد علاوه بر تجربیات، مکارم اخلاقی و توزیع منصفانه جغرافیایی، توازن جنسیتی نیز می‌باشد. این معیار نسبتاً جدیدی است که از ۱۹۹۸ با انعقاد اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری^۱ در حقوق بین‌الملل موضوعه مورد توجه قرار گرفته است و به نظر می‌رسد نتیجه کار، نهضت فمینیستی در جهان می‌باشد.

اعضای کمیته مکلف‌اند به صورت فردی و کاملاً مستقل و با رعایت اصل عدم جانبداری، فعالیتهای خود را انجام دهند.

اعضای زیر کمیته پس از معرفی کاندیداها از میان اتباع دولتهای عضو پروتکل، توسط آن دولتها با رأی مخفی و برای مدت چهار سال انتخاب می‌شوند (Eric, ۲۰۰۴: ۱۱۱۲).

جلسات زیر کمیته با حضور نصف به اضافه یک عضو رسمیت می‌یابد و تصمیمات خود را با اکثریت اعضای حاضر اخذ می‌کند. این نهاد و کمیته ضد شکنجه، جلسات خود را همزمان و حداقل یک بار در سال برگزار می‌کنند. زیر کمیته پیشگیری بر اساس آیین کاری که خود به تصویب می‌رساند، فعالیت

۱. ماده ۳۶ بند «الف» اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری مقرر می‌دارد: «دولتهای عضو برای انتخاب قضات به این ضرورت توجه خواهند داشت که اطمینان یابند که در ترکیب دیوان، موارد ذیل رعایت گردد: نسبت عادلانه بین قضات زن و قضات مرد».

لازم به یادآوری است که دیوان مزبور، دارای ۱۸ قاضی می‌باشد.

می کند (Ibid., ۱۱۱۳).

در انتخاب اعضا و چگونگی کار زیر کمیته پیشگیری از شکنجه تا حدود زیادی مقررات مربوط به «کمیته ضد شکنجه» مورد توجه قرار گرفته است.

د) صلاحیتهای زیر کمیته پیشگیری از شکنجه

طبق ماده ۱۱ پروتکل، زیر کمیته پیشگیری از شکنجه صلاحیتهای زیر را دارد:

۱. بازدید از اماکن نگهداری افراد محروم از آزادی و ارائه توصیه‌هایی در مورد حمایت از افراد مزبور در مقابل شکنجه و سایر مجازات‌ها و رفتارهای ظالمانه، غیرانسانی و تحقیرکننده.

۲. ارائه کمک و مشورت به دولت‌ها برای ایجاد سازوکارهای ملی برای پیشگیری از شکنجه.

۳. تماس مستقیم با سازوکارهای ملی و حفظ این روابط به صورت محرمانه در صورت نیاز و ارائه کمکهای فنی و آموزشی و تقویت قابلیت‌های آنها.

۴. ارائه مشورت و کمک به سازوکارهای ملی برای ارزیابی نیازها و امکانات ضروری برای حمایت از افراد در بازداشت در مقابل شکنجه.

۵. ارائه توصیه‌ها و ملاحظات به دولت‌های عضو برای تقویت قابلیت‌ها و توسعه صلاحیت سازوکارهای ملی برای پیشگیری از شکنجه.

۶. همکاری با سازوکارهای ذی صلاح سازمان ملل متحد و همچنین سازمانها و ارکان بین‌المللی، منطقه‌ای و ملی که در قلمرو حمایت از افراد در مقابل شکنجه فعالیت می‌کنند.

برای اینکه زیر کمیته پیشگیری بتواند فعالیت‌های خود را انجام دهد، دولت‌های عضو مکلف‌اند که آن را در قلمرو تحت صلاحیت خود بپذیرند و امکان دسترسی نامحدود به اماکن نگهداری افراد محروم از آزادی، اطلاعات مربوط به آنها و تماس خصوصی با آنان را فراهم سازد. دولت‌ها همچنین مکلف‌اند با زیر کمیته به منظور ارائه اطلاعات لازم برای ارزیابی نیازها همکاری‌های لازم را بنمایند و برای حمایت از افراد در بازداشت در مقابل شکنجه تدابیر لازم را اتخاذ کنند و همچنین

تسهیلات لازم را برای تماس میان زیر کمیته و سازوکارهای ملی پیشگیری از شکنجه فراهم کنند. سرانجام، دولتها باید توصیه‌های زیر کمیته را بررسی و با آن رکن برای اتخاذ تدابیر لازم همکاری کنند.

ه) نحوه اعمال صلاحیتهای زیر کمیته پیشگیری از شکنجه

زیر کمیته پیشگیری برای نخستین بار با قید قرعه، بازدیدهای منظم خود را از دولت‌های عضو تدوین می‌کند. این برنامه به دولت‌های عضو نیز ابلاغ می‌شود. زیر کمیته بازدیدها را حداقل با حضور دو عضو خود انجام می‌دهد. اعضای زیر کمیته می‌توانند عنداللزوم از وجود کارشناسان و تجارب حرفه‌ای آنان نیز بهره‌مند شوند.

زیر کمیته توصیه‌ها و ملاحظات خود را به صورت محرمانه به هر دولت ذیربط و در صورت لزوم، به سازوکار ملی اعلام می‌کند.

زیر کمیته گزارش خود را با ملاحظاتی که به دولت ذیربط اعلام می‌دارد و هر زمان که آن دولت بخواهد، آن را منتشر می‌کند. اگر دولت مزبور، بخشی از گزارش را منتشر کند، زیر کمیته می‌تواند تمام یا بخشی از آن گزارش را منتشر نماید. به هر صورت هیچ‌گونه اطلاعات شخصی بدون اعلام رضایت شخص ذیربط، منتشر نخواهد شد.

از آنجا که زیر کمیته پیشگیری از شکنجه، رکن فرعی کمیته ضد شکنجه است، باید گزارشی از فعالیتهای سالانه خود را به آن کمیته ارائه دهد. دولتها نیز عملاً مجبور به همکاری با زیر کمیته می‌باشند؛ زیرا در صورت امتناع، کمیته ضد شکنجه می‌تواند به تقاضای زیر کمیته پیشگیری و با تصمیم اکثریت اعضای خود، بیانیه‌ای عمومی درباره عدم همکاری آن دولت صادر کند یا گزارش زیر کمیته پیشگیری را منتشر سازد (مواد ۱۳-۱۶).

این مقرر در واقع، نوعی جنبه بازدارندگی دارد و مانع از عدم همکاری دولتها با زیر کمیته پیشگیری می‌شود. کارهای این رکن بین‌المللی با فعالیت سازوکارهای ملی تکمیل می‌شود.

۲. سازوکارهای ملی پیشگیری از شکنجه و سایر مجازاتها و رفتارهای ظالمانه، غیرانسانی و تحقیرکننده

در این قسمت ابتدا نحوه تشکیل سازوکارهای ملی و سپس صلاحیتهای آنها و سرانجام، تکالیف دولتهای عضو در قبال این سازوکارها مورد بررسی قرار می‌گیرد.

الف) نحوه تشکیل سازوکارهای ملی و پیشگیری از شکنجه

طبق ماده ۱۷ پروتکل، هر دولت متعاقد موظف است حداکثر ظرف یک سال از تاریخ لازم‌الاجرا شدن پروتکل یا تاریخ تصویب یا الحاق به آن، یک یا چند سازوکار ملی برای پیشگیری از شکنجه را در سطح ملی ایجاد کند. سازوکارهای ایجادشده از سوی نهادهای غیر متمرکز می‌توانند به عنوان سازوکارهای ملی پیشگیری تعیین شوند.

ب) صلاحیتهای سازوکارهای ملی پیشگیری از شکنجه

طبق ماده ۱۰ پروتکل، سازوکارهای ملی دارای صلاحیتهای زیر می‌باشد:

۱. بررسی مستمر وضعیت افراد محروم از آزادی با هدف حمایت از آنان در مقابل شکنجه.
۲. ارائه توصیه‌هایی به مقامات ذیصلاح برای بهبود بخشیدن به رفتار و وضعیت افراد محروم از آزادی و پیشگیری از شکنجه با در نظر گرفتن هنجارهای مهم ملل متحد در این قلمرو.
۳. ارائه پیشنهادها و ملاحظات لازم درباره قوانین لازم‌الاجرا یا پیش‌نویس قوانین مرتبط.

همان‌طور که ملاحظه می‌شود، این سازوکارها ضمن نظارت بر وضعیت افراد محروم از آزادی، وسیله‌ای برای کمک به دولتها برای تصویب قوانین و مقررات لازم به منظور پیشگیری از شکنجه می‌باشد.

ج) تکالیف دولتهای عضو در قبال سازوکارهای ملی

دولتهای عضو برای تضمین کارکرد مؤثر سازوکارهای ملی باید موارد زیر را

رعایت کنند:

۱. رعایت استقلال کارمندان سازو کارهای ملی.
 ۲. اتخاذ تدابیر ضروری برای دارا شدن قابلیت‌ها و صلاحیت‌های لازم برای کارشناسان سازو کارهای ملی و رعایت توازن جنسیتی و تضمین نمایندگی اقلیتها در این نهادها.
 ۳. فراهم کردن امکان دسترسی به کلیه اطلاعات مربوط به افراد در بازداشت و همچنین اعلام تعداد اماکن مزبور و محل استقرار آنها.
 ۴. فراهم کردن امکان دسترسی به کلیه اطلاعات مربوط به نحوه برخورد با افراد در بازداشت و همچنین شرایط بازداشت آنان.
 ۵. ایجاد امکان مصاحبه با افراد در بازداشت بدون حضور ناظر.
 ۶. ایجاد امکان تماس با زیر کمیته پیشگیری از شکنجه، ارسال اطلاعات به آن رکن و ملاقات با آن.
 ۷. عدم تعرض به اطلاعات به دست آمده از افراد و عدم انتشار آنها بدون رضایت آنان.
 ۸. بررسی توصیه‌های سازو کارهای ملی و گفت‌وگو با آنها برای اتخاذ تدابیر لازم.
 ۹. انتشار گزارشهای سالیانه سازو کارهای ملی.
- وجود سازو کارهای ملی از این نظر حائز اهمیت است که آنها با ساختار و فرهنگ داخلی کشورها آشنا می‌شوند؛ از این رو، بهتر می‌توانند به هدف پروتکل که همانا پیشگیری از ارتکاب جرم شکنجه و سایر مجازات‌ها و رفتارهای ظالمانه، غیر انسانی و تحقیر کننده است، جامعه عمل پیوشانند.
- ذکر این نکته بی‌فایده نیست که استفاده از شرط^۱ در این پروتکل ممکن نیست و دولتها فقط می‌توانند با صدور اعلامیه، اجرای تعهدات مندرج در بخشهای سوم و چهارم پروتکل، یعنی مقررات مربوط به صلاحیت‌های زیر کمیته پیشگیری و

۱. Reserve.

سازوکارهای ملی را حداکثر برای سه سال به تعویق بیندازند و در صورت ارائه توضیحات کافی از سوی دولت عضو و پس از مشورت با زیر کمیته پیشگیری، کمیته ضد شکنجه می تواند این مدت را تا دو سال دیگر تمدید کند.

در پایان باید گفت، به منظور تضمین استقلال زیر کمیته، هزینه های زیر کمیته و کارمندان آن از سوی سازمان ملل متحد و دبیر کل تهیه و فراهم می شود. در ضمن برای اجرای توصیه های زیر کمیته پیشگیری و سازوکارهای ملی، یک صندوق با همیاری داوطلبانه دولتها و سازمانهای بین المللی بین الدولی و غیر دولتی و دیگر مؤسسات عمومی و خصوصی پیش بینی شده است.

زیر کمیته پیشگیری می تواند با نهادهای منطقه ای، همکاری و مشورت کند. فعالیتهای زیر کمیته پیشگیری بر فعالیتهای برخی از ارکان از جمله کمیته بین المللی صلیب سرخ تأثیری ندارد؛ چه اینکه این رکن در مورد جلوگیری از شکنجه در جریان مخاصمات مسلحانه فعالیت می کند.

نتیجه گیری

ایجاد زیر کمیته و سازوکارهای ملی برای پیشگیری از شکنجه و سایر مجازاتها و رفتارهای ظالمانه، غیر انسانی و تحقیر کننده نشان می دهد که صرف وجود «کمیته ضد شکنجه» برای جلوگیری از ارتکاب جرم شکنجه کافی نبوده است.

با توجه به اینکه امروز، ارتکاب شکنجه به صورت گسترده یا سازمان یافته، «جنایت علیه بشریت» به شمار می رود، و در عین حال، «منع شکنجه» به عنوان یک قاعده عرف حقوق بین الملل در آمده است، دولتها باید دقیقاً توجه داشته باشند و از ارتکاب آن در قلمرو تحت صلاحیت خود پیشگیری کنند و در این راه، از سازوکارهای ملی و واقعاً مستقل استفاده کنند که بتواند به نفع آنها باشد.

کتاب‌شناسی

- اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری.
- صفاری، علی، «مبانی نظری در پیشگیری از وقوع جرم»، مجله تحقیقات حقوقی، ۱۳۸۰، ش ۳۳-۳۴.
- موسوی، سیدعباس، شکنجه در سیاست جنایی ایران و سازمان ملل متحد و شورای اروپا، تهران، خط سوم، ۱۳۸۲.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین، پیشگیری عادلانه از جرم در علوم جنایی، مجموعه مقالات در تجلیل از استاد دکتر محمد آشوری، تهران، سمت، ۱۳۸۳.
- David Eric, Van Assche cédrick «code de droit international public», Bruxells, Bruyland, ۲^e édition, ۲۰۰۴.